

jasno pokazuje čime se Drijeva uklapaju u niz gradskih naselja na istočnoj Jadranskoj obali, ali i one crte po kojima se razlikuju i izdvajaju. Monografija dr Đure Tošića predstavlja, takođe, veoma vrijedan doprinos ekonomskoj historiji srednjovjekovne Bosne, kao i ostalih naših zemalja u kasnom srednjem vijeku. Zbog toga sam mišljenja da je izdavačka kuća Veselin Masleša, objavljivanjem knjige Đ. Tošića »Trg Drijeva u srednjem vijeku« pružila našoj naučnoj i široj kulturnoj javnosti svake pažnje vrijednu publikaciju.

Desanka Kovačević — Kojić

Tomislav Kraljačić, KALAJEV REŽIM U BOSNI I HERCEGOVINI (1882—1903)«. Veselin Masleša, Sarajevo, 1987, s. 567

Djelo »Kalajev režim u Bosni i Hercegovini (1882—1903)«, autora dr Tomislava Kraljačića, objavljeno u biblioteci »Kulturnoistorijsko naslijeđe Bosne i Hercegovine« Izdavačkog preduzeća »Veselin Masleše« u Sarajevu, nastalo je na najboljoj tradiciji naše poslijeratne historiografije. Kompleksno po tematici i sadržini, bogato dokumentovano sistematskim arhivskim istraživanjima, ovo djelo unosi nove poglede i brojne činjenice koje će, nesumnjivo, uticati na dalji razvoj historiografije o periodu austrougarske vladavine u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1918. godine, pa i kasnije.

Kalajev režim bio je apsolutistički politički sistem, otuđen od naroda, stvaran i razvijan s ciljem da se na ovom tlu ostvare ciljevi austrougarske balkanske politike, koja nipošto nije smjela dozvoliti da se u Bosni i Hercegovini stvore uslovi za srpsko i jugoslovensko jedinstvo, odnosno, da se u bilo kojoj varijanti stvore uslovi za formiranje veće jugoslovenske države izvan ili unutar granica Habzburške Monarhije. Pojedinih pitanjima i fragmentima Kalajevog režima bavili su se brojni historičari, od Ćorovića, Skarića, Stojanovića, Šmida i drugih do današnjih pisaca monografija i studija o periodu austrougarske vladavine u Bosni i Hercegovini (H. Kapidžić, F. Hanptman, T. Kruševac, V. Bogićević, Dž. Juzbašić, M. Ekmečić, N. Šehić, B. Madžar, I. Hadžibegović, M. Imamović i dr.). Međutim, ovo je prvo djelo u historiografiji uopšte koje cjelovito i iscrpno obrađuje sve bitne aspekte ovog režima: društvenoistorijske pretpostavke, ideologiju, nacionalnu i vjersku politiku, autonomne pokrete Srba i Muslimana, organizaciju uprave i osnovne pravce Kalajeve privredne politike. Građu za ovo djelo autor je istraživao u arhivima Sarajeva, Beča, Beograda, Bona, Zadra i Zrenjanina. Osim obimnih istraživanja neobjavljene građe, korištene su i 23 zbirke objavljenih izvora, 28 listova i časopisa, te obimna historiografska literatura (140 knjiga i 53 rasprave i članka).

U svojim istraživanjima dr Kraljačić je izgradio vlastiti metodološki pristup kojim je prevazišao ustaljena parcijalna i opšta mišljenja o Kalajevom režimu, sadržana u dosadašnjoj literaturi.

Da bi ostvario osnovne ciljeve austrougarske balkanske politike i motive okupacije Bosne i Hercegovine, Benjamin Kalaj je pošao od nekoliko pretpostavki bitnih za stvaranje svog specifičnog političkog sistema: od agrarnog karaktera okupiranih područja, heterogene nacionalne, vjerske i socijalne strukture stanovništva, ustavnog uređenja Dvojne Monarhije i, u vezi s tim, društvenopravnog položaja Bosne i Hercegovine i, konačno, od ukupne austrougarske balkanske politike.

Oslanjajući se na temeljito razrađene pretpostavke Kalajevog režima, Kraljačić je analitički rekonstruisao njegovu ideologiju. Utvrdio je da ona počiva na dva bitna faktora: na ustavnom ustrojstvu i tradiciji habzburške države i na zatečenim političkim i socijalnim odnosima u Bosni i Hercegovini. Autor zaključuje: »Centralno mjesto u ideologiji režima imala je ideja o njenoj civilizatorskoj misiji. »Teoretsku osnovu toj ideji Kalaj daje u tezi o vječitim suprotnostima i borbi između »duha Istoka« i »duha Zapada«. Istorijsko iskustvo učilo je da se ta borba odvijala u korist »duha Zapada«, jer na Istoku nije razvijena »ideja političkog naroda« koja je značajan faktor za višenacionalne evropske države. Budući da je Bosna i Hercegovina predstavljala zemlju u kojoj je ukorijenjen »istočni duh«, zadatak režima bio je da u nju unosi zapadnjačke ideje i institucije i da je tako približi Zapadu, odnosno da u njoj ukorijeni habzburšku državnu ideju.

S obzirom na to da Bosna i Hercegovina nije smjela postati faktor jugoslovenskog jedinstva, režim je istakao ideju o očuvanju i razvijanju njene posebnosti na jugoslovenskom prostoru. Na osnovama te ideje Kalaj je pokušao da raširi ideju bosanske nacije, kojoj bi pripadale sve tri konfesije u Bosni i Hercegovini, što je, po autoru, predstavljalo idejnu transformaciju mađarske doktrine o političkoj naciji. U višenacionalnom bh društvu trebalo je formirati pouzdan politički narod pod vodstvom zemljoposjednikâ, kao stuba tog društva. Namjera je bila da se realizacijom koncepcije bosanske nacije zaustave nacionalni pokreti, učvrsti austrougarska vlast i konzerviraju stari socijalni odnosi. Osnovu za ove koncepcije Kalaj je našao u strukturi bosanskohercegovačkog stanovništva i političkoj tradiciji Bosne i Hercegovine, čiji je nosilac bilo muslimansko plemstvo. Kraljačić konstatuje: »Mada nije bila programski razrađena i precizno formulisana, Kalajeva nacionalna politika se, i pored prividne nedosljednosti, kretala linijom očuvanja i izgradnje nacionalno-političke posebnosti Bosne i Hercegovine i stvaranju uslova da ona postane imuna na sropske i hrvatske nacionalno-političke uticaje«. U tom smislu, bilo je od velike važnosti da se spriječe uticaji iz Srbije i Crne Gore, kako bi se onemogućilo jugoslovensko jedinstvo oko ovih dr-

žava. Takođe se ne trpe ni uticaji iz Hrvatske, jer bi ujedinjenje Bosne i Hercegovine s njom ugrozilo dualizam. Izolacija Bosne i Hercegovine od uticaja iz Srbije i Hrvatske nije dala očekivane rezultate, zaključuje autor, ali je usporen razvoj nacionalnih pokreta u Bosni i Hercegovini. Režim nije dozvoljavao njihovu institucionalizaciju na političkom, kulturnom i privrednom polju, pa je na taj način sprečavanje širenja nacionalnih ideja i izrastanje organizovanih političkih pokreta. Otuda su se u Bosni i Hercegovini tek poslije Kalaja razvile nacionalne institucije svoje vrste (»sui generis«), koje su se formirale i razvijale pod stalnom političkom prismotrom, usmjeravane i organizovane od strane režima. One se zbog toga i nisu razvile u klasične buržoasko-nacionalne institucije (nacionalne matice, univerziteti, akademije nauka, pozorišta, biblioteke i sl.), pa su u mnogo čemu ostale prigušene i nedovršene.

Da bi potisnuo srpsku i hrvatsku nacionalnu ideologiju i onemogućio ostvarivanje ideje srpskohrvatskog jedinstva, Kalaj je od početka pripremao teren bosanskoj nacionalnoj ideologiji, pri čemu je izgrađivan poseban odnos prema svakoj konfesionalnoj grupi. Uvažavajući razlike između njih, čuva se posebnost Muslimana da ne bi podlegli srpskim i hrvatskim uticajima. Srbima se čine ustupci u pogledu nacionalnog imena i upotrebe ćirilice, da bi njihov nacionalni pokret ostao u granicama Bosne i Hercegovine i Austro-Ugarske. Uvode se bosanska zastava i bosanski grb, kao simboli posebnosti Bosne i Hercegovine. Radeći postupno, Kalaj od devedesetih godina pokušava da uvede bosansku naciju i nacionalni, »bosanski jezik«. Ovaj pokušaj, od koga se ubrzo odustaje, imao je za cilj da suzbije nacionalne pokrete, a posebno nacionalizovanje Muslimana i njihovo integrisanje u srpsku naciju.

Vjerska politika Kalajevog režima imala je osnovni zadatak da sve crkve odvoji od njihovih vjerskih centara izvan Bosne i Hercegovine i integriše u svoj državni mehanizam, kako bi one postale temelj okupacione uprave. Iz tog cilja, kao i drugih zadataka Kalajevog režima, proisticao je i njegov stav prema opozicionim autonomnim pokretima Srba i Muslimana. Osnovni zadatak bio je da se onemogućí povezivanje ova dva autonomna pokreta i stvaranje političkog saveza među njima. Autor konstatuje da je Kalaj u tome uspio.

Organizacija uprave bila je glavni instrument u Kalajevim rukama da se narod pridobije za habzburšku državnu ideju. Organizovanje administracije počiva na principu odvajanja civilne od vojne vlasti, političkom centralizmu i apsolutizmu. Stvoren je broj an i poslušan činovnički aparat koji nadomješta bilo kakve demokratske institucije u zemlji. Zbog neprihvatanja habzburške državne ideje narod je proglašavan politički nezreliim za demokratski život, pa su i Kalajevi nasljednici time opravdavali apsolutizam.

Osnovne pravce Kalajeve privredne politike odredilo je više faktora, od kojih ovdje treha naglasiti stanje zatečeno u Bosni i Herce-

govini i opšte ciljeve austrougarske politike u njoj. Od posebnog značaja za Kalajev režim bilo je osiguranje principa finansijskog samoudržavanja Bosne i Hercegovine na osnovu Zakona o upravljanju iz 1880. godine. Troškovi zemlje morali su se pokrivati vlastitim prihodima koji su dolazili, uglavnom, od fiskalnih obaveza agrarnog stanovništva. Kako ti izvori nisu bili dovoljni za podizanje industrije i saobraćaja, Kalaj je koristio sve mogućnosti na austrougarskom i evropskom novčanom tržištu, uz istovremeno opterećivanje zemaljskih prihoda. Značajne napore činio je i na privlačenju istranog privatnog kapitala, dajući mu brojne privilegije i garancije, tako da su one, uz bosanskohercegovački zemaljski erar, pojavljuju kao najznačajniji faktor industrijskog i opšteg privrednog razvoja. Takav put industrijalizacije imao je dalekosežne posljedice i na razvoj domaće građanske klase u Bosni i Hercegovini, koja do kraja prvog svjetskog rata ne predstavlja ekonomski faktor prvoga reda. Radeći na unapređenju i modernizovanju poljoprivredne proizvodnje uvođenjem novih kultura i stočnih pasmina Kalaj je pokušao da ekonomski ojača seljaka i na taj način stvori uslove za otkupljivanje kmetova, veći priliv fiskalnih prihoda sa sela i smanjivanje socijalnih napetosti u tom dijelu stanovništva. U tome Kalaj nije uspio, a njegovi nasljednici još manje, jer se ekonomski položaj seljaka konstantno pogoršavao, a proces otkupljivanja kmetova tekao usporeno i sa sve oštrijim suprotnostima na relaciji kmet—aga—država.

Knjiga dr Tomislava Kraljačića spada među najznačajnije naučnoistraživačke poduhvate naše poslijeratne historiografije. Autor nije samo sumirao rezultate znanja o Kalajevom režimu, nego je fundamentalnim istraživanjima arhivske građe ili literature otkrio nove faktore tog režima, od idejnih i političkih korijena do praktičnog realizovanja u Bosni i Hercegovini. Time je Kraljačić dao cjelovitu i zaokruženu sliku jednog režima i njegovog tvorca, Benjamina Kalaja, koji se razvio u zaokružen sistem vladavine, iako nije uvijek bio ni originalan, ni dosljedan.

Iljas Hadžibegović

Enver Redžić, MUSLIMANSKO AUTONOMAŠTVO I 13. SS DIVIZIJA. (Autonomija Bosne i Hercegovine i Hitlerov Treći Rajh), Svjetlost, Sarajevo 1987, s. 240.

U nizu nedovoljno istraženih aspekata drugog svjetskog rata u jugoslaviji pažnju, svakako, privlači muslimanska građanska politika u znaku autonomije Bosne i Hercegovine. Toj je temi u jugoslovenskoj historiografiji posvećena, uglavnom, marginalna pažnja, naročito u nekim širim studijama i monografijama, uprkos činjenici što je